

Német-magyar workshop a szexuális elkövetők terápiás kezeléséről

2011. július 14-15.

Max Planck Intézet, Freiburg

2011. július 14-15-én a szexuális bűnelkövetők börtönön belüli rehabilitációjával és az erre irányuló közös kutatás lehetőségeivel foglalkozó kétnapos munkamegbeszélésen vettünk részt a freiburgi Max Planck Intézetben (Max Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, a továbbiakban MPI). A workshop keretében két előadást tartottunk, "Research on criminal deviance in Middle-Eastern Europe: The OKRI (National Institute of Criminology, Hungary)" és "Sexual Offenders in Hungarian Society and Prison" címmel.

A workshopon előadásokat hallhattunk a MPI elítéltek speciális körleteivel foglalkozó, valamint az elítéltek kezelését tanulmányozó kutatásaiból. Hallhattunk így többek között a preventív célú őrizetről (biztonsági őrizet: *Sicherungsverwahrung*), valamint különböző – így módszertani, kutatás-szervezési, strukturális, hasznosíthatósági – szempontok szerinti megközelítésben az MPI 2003-tól 2013-ig tartó, a szexuális bűnözők visszaesését vizsgáló longitudinális kutatásáról.

1. A biztonsági őrizet mint a „veszélyes bűnözők” bűnmegelőzési célú fogvatartása Németországban

A preventív célú őrizetről **Michael Kilchling** beszélt. A Németországban alkalmazott biztonsági őrizet a hazánkban az 1928. évi X. törvénnyel bevezetett szigorított dologházzal egyenértékű, igaz, a fogvatartás körülményeit tekintve némileg modernebb trendet követő, ám alapjában véve szintén a „megrögzött büntetettek”, azaz a veszélyes bűnelkövetők határozatlan ideig történő biztonsági őrizetét lehetővé tevő kényszerintézkedés. A német *Sicherungsverwahrung* – a magyar szigorított dologházhoz hasonlóan¹ – szintén a korszak (1933) terméke. Először a szabadságvesztés alternatívájaként alkalmazták, a jelenleg hatályos szabályozás szerint pedig azt jelenti, hogy a kitöltött szabadságvesztést követően, újabb elkövetés nélkül, lényegében az elkövető személyében rejlő „veszélyesség” miatt további szabadságelvonást alkalmaznak. Ennek tízéves maximumát 1998-ban feloldották, és ma a biztonsági őrizet újra reneszánszát éli: az elzárás akár életfogytig is eltarthat, és kiszabására sor kerülhet közvetlenül a bűncselekményért kiszabott szabadságvesztésből szabadulás előtt is.²

¹ A századelőn bevezetett szigorított dologház intézményét az 1978. évi IV. törvényben a szigorított őrizet váltotta fel. A szigorított őrizet a kiszabott szabadságvesztés letöltése után további szabadságelvonást jelentett. A bíróság annak a többszörös visszaesőnek rendelte el a szigorított őrizetét, akit korábban élet elleni, erőszakos, illetve a közrend, vagy vagyon elleni bűncselekmények elkövetése miatt legalább háromszor, egyenként egy évet meghaladó, végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték. Az intézkedésnek akkor volt helye, ha az elkövető a bűncselekmény idején már betöltötte a huszadik életévét, s a Btk-ban taxatív felsorolt bűncselekmények bármelyike miatt – immár negyedszer – kétévi szabadságvesztésre ítélték. A szigorított őrizet tartamát a bíróság nem határozta meg, törvény szerinti minimuma 2, maximuma pedig 5 év volt. Eredeti célja a visszaesés megelőzése volt. Mivel azonban nem sikerült kiépíteni egy, a bv. intézetben belüli, olyan kezelési/foglalkoztatási rendszert, amely elősegítette volna a társadalomba való visszailleszkedést, az 1989-es rendszerváltással a jogintézményt eltörölték.

² Lásd részletesen: *Kilchling, M.*: Tagungsbericht "Die Praxis der Sicherungsverwahrung". Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW) 109, 165-182 (1997); *Vig D.*: Határozatlan időtartamú szabadságvesztés, tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés, biztonsági őrizet Európában. In: Virág Gy. (szerk.) Kriminológiai Tanulmányok 46., Budapest: OKRI (2009)

A jogintézmény a történelem során a következő változtatásokon ment keresztül.

1. 1933: A „Megrögzött bűntettesek törvénye” bevezeti a biztonsági őrizet lehetőségét (a Magyarországon akkoriban hatályba lépő szigorított dologházhoz hasonló intézkedés)
2. 1970: a teljes rendszer reformja Németországban
3. 1952: az akkori NDK a náci politika termékének nyilvánítja az intézkedést, így hatályon kívül helyezi az arra vonatkozó jogszabályt
4. 1989: a német újraegyesítést követően a volt NSZK büntető jogszabályai lettek hatályosak az egész országban, de a jogintézményt a volt NDK területén továbbra sem lehetett alkalmazni
5. 1995: az egyesült Németország vezetői egyöntetűen kiterjesztik a szabályozást a keleti tagállamokra is
6. 2008: számos módosítást követően a törvény hatályát kiterjesztik a fiatalokú elkövetőkre
7. 2009/2010: a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság számos határozatában elítéli (az Emberi Jogi Egyezmény 7. pontjába ütközőnek tekinti) pl.
  - M. vs. Germany (19359/04)
  - Großkopf vs. Germany (24478/03)
  - Haidn vs. Germany (6587/04)
  - Schummer vs. Germany (27360/04, 42225/07)
  - Mautes vs. Germany (20008/07)
8. 2011: a német alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) legutóbbi határozata ismét alkotmányellenesnek nyilvánítja az intézkedést. Ennek megfelelően az egész jogi szabályozást át kell alakítani 2013. május 31-éig.³

Az alkotmánybíróság határozatában a következő kifogásokkal élt az intézkedés ellen:

- visszaható hatályú prevenciós intézkedésnek minősül;
- nincs számottevő különbség a szabadságvesztés-büntetés és a biztonsági őrizet körülményei között – az utóbbi is csak elzárással és megfigyeléssel jár, ám nélkülöz mindenfajta megelőző, esetleg reszocializációs kezelést;⁴
- a biztonsági őrizet csak megelőző intézkedés, tehát megtorló célja nincs, a szabadságvesztés körülményeivel mégis megegyezők az elzárási szabályai.

A biztonsági őrizetek büntetés-végrehajtási intézetben történő elhelyezésének praktikus indokai vannak: a fogvatartottakat egy helyen könnyebb megfigyelni, adott az infrastruktúra, és szükség esetén a biztonsági őrizetek *kezelése* is biztosított – a bv-ben rendelkezésre álló pszichoszociális körleten, illetve speciális pszichoszociális büntetés-végrehajtási intézetekben.

A statisztikákról szólva **Kilchling** kiemelte, hogy az elmúlt évtizedben az elrendelések száma megduplázódott, a biztonsági őrizetek száma pedig 150%-kal nőtt. Számuk ma össznemzeti szinten meghaladja a 400 főt is. Az intézkedés népszerűsége azonban nem jellemző az egész országra egyöntetűen: elrendelésében három tagállam – Baden-Württemberg, Északrajna-Wesztfália, valamint Bajorország – jár az élen. Ám ez alapvetően nem a jogértelmezésbeli különbségeknek, hanem inkább a tagállam nagyságának, valamint elhelyezkedésének köszönhető. A bűncselekményi összetételről szólva elmondta, hogy az őrizetek mintegy fele nemi erkölcs elleni bűncselekményt követett el, és „csak” mintegy 10%-uk valósított meg erőszakos bűncselekményt. Ez azt jelzi, hogy a

³ Az alkotmánybíróság döntésére az ügyben azért volt szükség, mert az Emberi Jogi Bíróság a jogalkalmazói hierarchiában az alkotmánybíróság alatt helyezkedik el. Az Alkotmánybíróság 2011 májusi határozata óta azonban kétségtelen, hogy át kell alakítani a szabályozást. Részletesen lásd: *Pressemitteilung Nr. 31/2011 vom 4. Mai 2011*: <http://www.bundesverfassungsgericht.de/pressemitteilungen/bvg11-031.html>; [2011.07.20.]

⁴ A különbségek között a következőket lehet mégis említeni: szigorúbb elkülönítési szabályok; a munkakötelezettség hiánya; munkavégzés esetén magasabb járandóság; nagyobb zsebpénz; a saját ruha viselésére lehetőség; kétszeres látogatási minimum; nagyobb mozgáslehetőség (nyitott ajtók mellett az egész napot a cellában tölthetik); személyes bútordarabok tartására lehetőség.

szexuális elkövetők inkább beleillenek a „veszélyes” elkövetők kategóriájába, amely a társadalomra nézve magas kockázati szintet jelent.

2. Az MPI longitudinális vizsgálata a szexuális elkövetők visszaesésére

Az MPI logitudinális vizsgálata 2003-ben kezdődött, amikor a szársországi büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka a visszaesést megelőző programok kidolgozásának igényével kereste fel az intézetet. Eddig három adatfelvétel során vizsgálták a nemi erkölcs elleni bűncselekményért szabadságvesztés-büntetésre ítélték jellemzőit, valamint beilleszkedési nehézségeit: a kutatás kezdetekor, 2003-ban, közvetlenül a megkérdezettek szabadulása előtt, 2009-ben, majd pedig a szabadulás után egy évvel, 2010-ben. A következő felvétel 2013-ben történik.

A vizsgálat módszertanát, céljait és eddigi eredményeit a kutatás vezetője, **Gunda Wößner**, valamint **Elke Wienhausen-Knezevic** és **Jana Rauschenbach** mutatták be.

2.1. Szocioterápiás intézetek Németországban

A szexuális elkövetők kezelését Németországban egyfelől a Szocioterápiás Intézetek (ST) biztosítják, ám számos bv-ben is külön körlet működik a speciális büntettesek számára. Az ún. „szexuális önrendelkezés elleni bűncselekmények” meghatározását a német Btk. 174., 176-180., valamint 182-184. §-ai tartalmazzák. Ha a szabadságvesztés két évnél hosszabb, és a fogvatartottnak szüksége van a kezelésre, illetve ha a kezelés az általános körülmények között nem megoldható, 18-36 hónapra lehet elhelyezni a fogvatartottat az ST-ben. A másik lehetőség, hogy a fogvatartott önkéntesen átkéri magát. További kritérium az áthelyezésre az életkor valamint a fegyelmezhetőség szintje (agresszív, nehezen fegyelmezhető elkövetők nem kerülhetnek a speciális intézménybe, mert visszavetnék a többiek fejlődését, ugyanakkor őrzésük sem lenne megoldott). Az ST-ben a fogvatartottak fele szexuális bűncselekményt követett el, ennek fele kiskorú elleni, további 40%-a nagykorú ellen valósította meg a büntetést.

Az ST célja a reszocializáció elősegítése. Kérdés ugyanakkor, hogy mennyire lehet eredményes a kezelés az önkéntesség hiányában. **Gunda Wößner** szerint a kötelezően előírt terápia a motiváció kialakításában segít, ti. abban, hogy a fogvatartott elegendő impulzust kapjon arra, hogy felismerje tettének káros voltát, hogy szembesüljön az okozott sérelem súlyával. A motivációnak a kialakításában a csoportos terápiák segítenek leginkább, de lehetőség van egyéni ülésekre is. Hangsúlyt helyeznek olyan készségek kialakítására, mint az empátia fejlesztése, az önkritika és kommunikáció-fejlesztés, a stressz-management, a szociális kompetenciák fejlesztése (a közösségbe visszalépés, a szabad élet tanulása), a konfliktuskezelés és az önbizalom-fejlesztés, valamint a viselkedésfejlesztés. A bűncselekmény elemzése, az elkövetés okainak feltárása csoportos üléseken zajlik. Kötelező a munkavégzés és lehetőség nyílik szabadidős programokon való részvételre is. A kezelték beiratkozhatnak iskolai oktatásba az intézményen belül és ki kell alakítaniuk rendszeres napirendjüket, amelyet a szabadulás után is követni tudnak.

A magyar viszonyokhoz képest a német bv-nevelőkkel/pszichológusokkal való ellátottsága sokkal kedvezőbb – míg hazánkban nem ritkán 250-500 elítélt jut egy-egy pszichológusra, addig a német bv-ben ez a szám 150-200, ám az ST ennél is jobb aránnyal – 5-10 fő/pszichológus – működik, amely lehetővé teszi az általános fogvatartási körülményekhez képesti lényegesen jobb eredmények elérését.

Kérdés azonban, hogy mi teszi a kezelést eredményessé és hogyan mérhető ez az eredményesség. Az MPI kutatási adatai szerint az ST-ben kezelésben résztvevők 40%-a nem követ el újabb szexuális bűncselekményt, ez az arány valamivel alacsonyabb az erőszakos elkövetőknél és még alacsonyabb az általános visszaesést tekintve.

Az ST-ben nemcsak a szexuális elkövetők kezelése biztosított, hanem alkohol- és drogoterápia is folyik. Az ST-ben a következő speciális kezelési fajták érhetőek el:

- visszaesés-megelőzés (*relapse prevention* - RP);

- okkeresés és rehabilitációs program (*reasoning and rehabilitation - R&R*);
- szexuális elkövetők kezelési programja (*sex offender treatment programs - SOTP*).

2.2. Az MPI Szászországi ST-ben folytatott kutatásának részletei

A kutatás során az adatfelvétel a következő négy ütemben történik:

1. Közvetlenül a szabadságvesztés megkezdése után az életrajzi kérdéseket vizsgálták (első adatfelvétel: 2003; 320 résztvevő).
2. A következő szakaszban, a szabadulást megelőzően megnézték az elítéltről a bv-ben vezetett statisztikát, valamint a cselekménnyel kapcsolatos variánsokat. A személlyel kapcsolatos kérdéseket interjúk és önkitöltős kérdőívek formájában teszik fel a mintába került fogvatartottaknak (az interjúkat felvétel készül a további elemzés céljából, a kérdőíveket pedig név és személyes adatok nélkül, azonosító számmal veszik fel) (második adatfelvétel: 2008; 118 résztvevő).
3. Egy évvel a szabadulást követően, az utolsó előtti fázisban a bv reszocializációs erőfeszítéseit vizsgálják, illetve az ST-ben kapott kezelés milyenségét, valamint a szabad életre való felkészültséget, a szabadulás utáni nehézségeket és a boldogulást, valamint a tényleges visszaesést (interjú a szabadulttal, valamint hivatalos statisztikák) (harmadik adatfelvétel: 2009; csak 55 résztvevő).
4. Végül öt évvel a szabadulás után (negyedik adatfelvétel: erre 2013-ban kerül sor) lényegében a 3. pontban részletezett adatfelvételt ismétlik meg.

A részvétel-megtagadás természetesen nagyobb arányú volt a szabadulás után, így ha el is érték a megkérdezendőket, még akkor is 50% tagadta meg a válaszadást. Az elzárás körülményei között csupán 10%-os volt a részvételi megtagadás. Nagyarányú volt a válaszmegtagadás a kapott pénzbeli ellenszolgáltatás (ST-ben 25 Euro, szabadulás után 50 Euro) ellenére is. A kérdőívek kitöltése azonban így is nagy erőfeszítést követelt a résztvevőktől, hiszen összesen 20 kérdőívet kellett kitölteniük minden egyes adatfelvételkor. a kérdőíveket dinamikus és statikus faktorok,⁵ valamint objektív és szubjektív szempontok⁶ alapján elemezték. Az elemzési szempontok részletesen:

1. Személlyel kapcsolatos variánsok
  - önkontroll szintje
  - agresszivitás szintje
  - harag/düh-kezelés szintje
  - önbecsülés szintje
  - empátiás készség
  - kognitív készségek
  - kötődési szint (az otthoni, a gyermekkori neveléssel kapcsolatos körülményeket vizsgálták ezzel kapcsolatban, pl. szülők nevelési eszközei, viselkedése, életrajzi kérdések)
  - önértékelés szintje
2. Cselekménnyel kapcsolatos variánsok
  - kriminális karrier (priorálási adatok, a bűnözői karrier kezdeti életkora)
  - drog- és alkoholfogyasztás
  - traumatikus élettapasztalatok (mennyire bizonytalan a személyiség, együttműködési készség szintje)

⁵ Dinamikus, azaz változó faktor pl. a bűncselekmény elkövetéséig befutott bűnözői karrier, a konfliktus-management és a szocializációs problémák, vagy a szenvedélybetegségek. Statikus, azaz változatlan faktor pl. az életkor, az elkövetés körülményei, az elkövető és az áldozat kapcsolata stb.

⁶ Objektív: statisztikai, priorálási rendszerbeli adatok; szubjektív: önbevalláson alapuló adatok.

- képzettség szintje és korábbi foglalkozások, munkahelyek
- a társadalmi kapcsolatok minősége
- börtönrendszer-specifikus variánsok (trauma a bv-ben, fegyelmezettségi szint, társakkal való viszony stb.)
- az elzárás negatív effektusai
- a bv. által tett erőfeszítések (iskoláztatás, szakma-tanulás, bizonyítványok szerzése, terápiás programokban vagy vallási foglalkozáson való részvétel)
- a szabadulásra való felkészültség szintje.

A kutatás külön vizsgálta a fiatalkorú elkövetők és a felnőtt korúak csoportját. A következőkben listázott eredmények azonban csak a felnőttekre vonatkoznak.

- Életpaszta/traumatikus események: Minden elkövetői csoport tapasztalt élete folyamán olyan kockázatos helyzeteket, amely őt potenciális elkövetővé tette, ezek között elsőrangú helyet foglalnak el a gyermekkorban átélt nehéz helyzetek (fizikai nélkülözés, nevelési hiányosságok stb.).
- Kriminális karrier: A felnőtt sérelmére erőszakos szexuális cselekményt elkövetők és a gyermekabúzust elkövetők között az adatok nem mutattak szignifikáns eltérést a korábbi büntetések tekintetében, ami az elemzők szerint arra utal, hogy az erőszakos szexuális bűncselekményt elkövetőket korábban gyermekabúzusért ítélték el.
- A legtöbb szexuális elkövetőt (mivel szabadságvesztés-büntetése meghaladja a két évet) át kell szállítani az általános börtönből az ST-be, így azonban a bv-ben relatíve nagy lesz az erőszakos elkövetők aránya. Ennek megfelelően az általános fogvatartási intézetekben az erőszakos elkövetők terápiás kezelését kell fejleszteni Németországban. Ezen belül is az erőszakos elkövetők alkohol- és drográpiáját kell fejleszteni, hiszen a kutatási eredmények szerint az erőszakos elkövetők inkább igényelték a szerhasználattal kapcsolatos terápiát, a szexuális elkövetőkkel összehasonlítva.

Továbbra sem tudható, mi teszi a terápiát sikeressé. Tény, hogy

- az impulzivitás foka a szexuális elkövetőknél nem változott a bv-ből az ST-be átszállítást követően, amíg az erőszakos elkövetők esetében (akik a bv-ben maradtak) csökkent;
- az empátiás készsége kissé azoknak is csökkent, akik a börtönben voltak és azoknak is, akiket az ST-ben kezeltek;
- bár a neurózis foka az ST-ben résztvevőknél csökkent, de nem zárható ki, hogy ettől függetlenül is csökkent volna (trend);
- a gyermek sérelmére szexuális abúzust elkövetők visszaesési rátája azért mutathat szignifikánsan nagymértékű javulást, mert a legtöbb ilyen bűncselekményt a családon belül valósítják meg, itt pedig az áldozatok egy idő után „elfogynak”, azaz elfogy a bűnelkövetési alkalom. felmerül tehát a gyermekabúzust elkövetők kizárásának relevanciája a későbbi vizsgálatokban;
- a terápia sikereként könyvelhető el persze az is, hogy ha kisebb súlyú bűncselekményt követ el a terápia hatására. Nem definiálhatók azonban azok a pontok, amelyek az elkövető kognitív szemléletében konkrét változást idéztek elő.

A kutatás számos nehézséget hozott a felszínre:

- a bv/ST személyzet tudományos kutatással kapcsolatos negatív irányú elfogultsága,
- az emiatt bekövetkező magas szintű együttműködés- és válasz-megtagadási arány;
- a ST-ben elkezdett kutatás nem folytatható az addikciós kezelésre (kényszergyógyítás) átszállítottak esetében;

- a szabadulás után annak ellenére nehéz felkutatni az elítélteket, hogy a bv (ST) nyilvántartást vezet a szabadulás utáni lakóhelyről és elérhetőségekről;
- a fogvatartási körülmények közti stigmatizáció elkerülése érdekében a mintába került válasszadók köre jóval szélesebb kellett hogy legyen.

Minden nehézségével és (eddig) megválaszolatlan kérdésével együtt a 2013-ban befejeződő freiburgi longitudinális vizsgálat egy évtizedet ölel fel a szexuális elkövetők életéből (a retrospektív tesztkérdések által pedig az egész élettörténetüket érinti). Az ilyen longitudinális kutatások egyfelől ritkák, másfelől viszont igen jelentősek, hiszen a meglévő intézményeket, kezelési megoldások hatását, problémáit vizsgálják. A vizsgálat kuriozitásához az is hozzájárul, hogy felnőttek között nincs hagyománya az önbevallásos vizsgálatoknak, valamint az objektív és a szubjektív adatokat kombináló kutatásoknak.

A workshopon megfogalmazódott a két intézet jövőbeli együttműködésének szándéka és lehetősége is, amely reményeink szerint az ideihez hasonló, közös műhelybeszélgetések, konferenciák rendezéséhez, közös kutatáshoz, de legalábbis az eszmecserék megélénküléséhez vezet majd.

dr. Virág György
igazgató

dr. Parti Katalin
tud. fmts.